

A magyar irodalom fogadtatása Ausztriában 1989 után – négy példa egy keretben

A kapcsolatok kérdése általában elég speciális dolog. Ez vonatkozik a két ország, Ausztria és Magyarország közti irodalmi kapcsolatokra is, amelyek a jelen dolgozat keretében szolgálnak. Az ilyen kapcsolatok sosem alakulnak valami egységes módon, ellenkezőleg, inkább sokszorosan szerteágazóak, úgyhogy aztán ami az egyik területen adottnak tűnik, a másikon relativizálódhat, vagy éppen ellentmondásba ütközhet.

A magyar irodalom osztrák fogadtatására vonatkozó kérdést legalább két síkon lehet feltenni. Az egyik az irodalmi kapcsolatok hátterében lévő személyes és intézményes összefonódások volnának vizsgálhatók. Ausztria-Magyarország ezen a téren hosszú tradíciót tud felmutatni. Ott van például Bécsben az Osztrák Irodalmi Társaság (Österreichische Literaturgesellschaft), egy olyan hely, amelyben a kelet-európai irodalom évtizedek óta jelen van. A szövetségi fővárosban az ilyen rendezvények egy másik színhelye, az Alte Schmiede (Literarisches Quartier) a legutóbbi időkben döntő részt vállalt a kortárs magyar irodalom közvetítésében is, én személy szerint itt hallottam először olyan fontos szerzőkről, mint Kertész Imre, Nádas Péter, **Eörsi István** vagy Tandori Dezső.

Ha mármint azt kérdezzük, hogy az egyik ország irodalmáról mennyire vesznek tudomást a másikon, akkor (a fent említett intézményekben kialakított szubnyilvánosságokon kívül) a médiánál tartunk. Az irodalmi sikereket manapság a médiák csinálják, és szemlátomást egyre inkább a médiákban való előforduláson mérik a kultúrpolitikai intézkedések sikerességét is. Bármiképpen értékeljük is ezt a tendenciát, a posztmodern létezés állapotának velejáróját, nem kérdéses, hogy az olyan látványos eseményeket, mint a Bachmann-díj, a Literarisches Quartett és a Frankfurti könyvvásár, egyre komolyabban veszik és egyre inkább az irodalmi minőség mércéjének tekintik azok, akik a szólás jogával bírnak. (akiknek szavuk van)

Ezek a mediális (és persze nyilván gazdasági) összefüggéseken belül egy olyan országot, mint Ausztria, nem lehet elszigetelten szemlélni. Az osztrák irodalom sikere a Német Szövetségi Köztársaság segítségével, által és útján csinálódik, ugyanez vonatkozik a magyar irodalom német fordításainak sikerére. Itt is egy északi kerülőt kell megtenni: német kiadók kellene a könyvek megjelenési helyeül, a német közönség mint felvevőpiac és a nagy német újságok mint irodalmi véleményformálók. Ezzel a háttérrel kell szemügyre venni a magyar irodalom osztrák fogadtatását.

A próféta árut termel

Az 1989-es évvel kétségtelenül döntően megnövekedett az érdeklődés a kelet-európai és (ami Ausztriát illeti) speciálisan a magyar irodalom iránt is. Eleinte nyugaton az volt az emberek érzése, hogy a radikális politikai változással

a szomszédos ország irodalma is rögtön és radikálisan megváltozik. Új szerzők és új témák bújnak elő a földből – azt hitték –, a politikai szakítás azonnal meghozza irodalmi gyümölcsseit. Bármennyire elrugaskodottnak tűnjék is ez az igény, az újraegyesített Németországban a kritika határozottan megfogalmazta, ezért aztán ott meg is jelentek minden fajta „fordulatos” könyvek, amelyek irodalmi értékéről aztán persze joggal megoszlanak a vélemények.

Magyarországon ezen a téren (a közelmúlttal való irodalmi számvetés terén) eleinte nem sokat tudtak kínálni a német nyelvű olvasónak. Kivételt képezett Dalos György 1992-ben megjelent nagy esszéje: „Prófétából árutermelővé” (Vom Propheten zum Produzenten). Dalos tanulmányában leírja a kelet-európai irodalomnak mintegy az „ősi mítoszt”, ennek az orosz értelemben vett „párhuzamos akcióban” kell állnia. A költő Alekszandr Puskin is aktívan részt akart vállalni a görög szabadságharcból – mint Lord Byron, aki 1824-ben a görögök oldalán harcolva esett el – de a cárijától, aki rendszerint saját kezűleg cenzúrázta Puskin verseit, nem kapta meg azt a hön óhajtott papirozt, amelyet később úgy hívtak: „kiutazási engedély”. Ez a paradox konstelláció a kommunizmus alatt érte el a tetőfokát. Ahogy Dalos kimutatja, hazájának írói 1945 után is ragaszkodtak a „próféta”-szerephez. A prófécia irányát mindenestre a hivatalos rendeleti úton adták meg, és a tartalmáról meghökkenítő viták folytak. Az 50-es évek elején például a legjelentősebb szerzők arról vitakoztak Magyarországon, hogy szabad-e „szomorú” verseket írni, és ha igen, milyen sűrűn. A hivatalos doktrínának, amely szerint a szocialista realizmusnak optimistának kell lennie, ellene szóltak a részben polémikus hozzászólások a vitában. A költő Illyés Gyula is hozzászólt a „peszsimizmus-vitához”: „Ha a szomorú verseket vidámak követik, illetve a szomorúakat vidámak egészítik ki, akkor megvan a kritikusok által megkívánt egyensúly. (...) Ily módon az életmű az elvárt egyensúlyban marad.” Már ebben az egyetlen felszólalásban látjuk azt a differenciáltságot és ironiát, amellyel keleten az olvadás és az élesedő represszió váltakozó szakaszaiban folyt az érintkezés.

A Magyarországról érkező könyvekben, amelyek az elmúlt években Ausztriában (még ha a Szövetségi Köztársaság kerülőútján is, de) visszhangra találtak, az irodalmi beszédmódok sokféle lehetősége mutatkozik meg, és többnyire az Ausztriával való speciális tematikus érintkezés is. Ez vonatkozik a magyar irodalom ausztriai fogadtatásának egészére, és arra a néhány példára is, amelyet éppen példaértéke miatt az alábbiakhoz kiválasztottam: Kertész Imre, Krasznahorkai László, Esterházy Péter és Tandori Dezső esetére.

Kertész

Kertész Imre esetében (aki átélte a buchenwaldi és az auschwitzi koncentrációs tábor) egy olyan könyvről van szó, amely nyugaton zajos

KERTÉSZ Imre
Sorstalanság
Századvég, 1993
Magvető, 1999

Kaddis
Magvető, 1990

Az angol lobogó
Holnap, 1991

Gályanapló
Holnap, 1992

A holocaust mint kultúra
Századvég, 1993

A kudarc
Századvég, 1994

Valaki más
Magvető, 1997

(Esterházy Péterrel)
Jegyzőkönyv
Magvető – Századvég,
1993

„A fölösleges
értelmségi”
Magyar Lettre
Internationale, 13.

„A látható és láthatatlan
Weimar”
Magyar Lettre
Internationale, 14.

„Hamburgi beszéd
az évszázadról”
Magyar Lettre
Internationale, 17.

„Lipcei beszéd
Magyar Lettre
Internationale, 25.

FÖLDÉNYI F. László
„Az erkölcsi magány
terhe”
(Kertész Imréről)
Magyar Lettre
Internationale, 25.

tetszést aratott. Miután az első fordítás különösebb visszhang nélkül maradt, az újrarendezett *Sorstalanság* 1996-ban teljes siker lett. Könyvében Kertész olyan képeket rajzol meg, amelyekről az ember (különösen német nyelvterületen) soha többé nem tud szabadulni:

Az én-elbeszélő, egy tizenöt éves fiú Budapestről, akinek a koncentrációs táborban egy halom félhalott emberi test között kell feküdnie, egyes testeket egy külön matraca pakolnak, egy halk hang azt motyogja alig kivehetően: „Tilt...a...kozo...zom”. Az elbeszélő pillantása még egyszer átsiklik a tájon, a „takaros zöld kőházikók” és a „komorabb barakkok” fölött, „a drótkerítések” és a „csupasz fák” fölött; a „pucér muzulmánok” várnak a háttérben, míg a „belső kommandók” „mindennapi teendőjüket” végzik. Valamerről „ismerős csörömpölés” jut el a fülébe, a „répaleves illata” van a levegőben – és aztán a jelenet egyetlen mondatban szilárdul meg, egy mondatban, amely „minden ész és józan értelem” ellenére szólal meg, de bármely másiknál igazabban: „szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban”.

Az ehhez hasonló mondatok Magyarországon a megjelenés idején (1975-ben) gondoskodtak a felzúdulásról, a könyvnek még antiszemita beállítottságot is próbáltak tulajdonítani. Persze, hogy a szerző valami mást akart a művével. Ami ellen minden részletében küzd, az a holocaust és ezzel a holocaust-fogalom metaforikus feloldása. Auschwitzot a tizenöt éves fiú éppen annak nem élte meg, ami utóbb gyorsan a tervszerű emberirtás szinonimája lett; a koncentrációs tábor nem „pokolként” lehetett csak megtapasztalni. A koncentrációs táborban inkább – minden réműleten túl – az unalom érzése dominált: Minden napot, minden órát, minden percet valahogy „el kellett tölteni”; az idő Auschwitzban és Buchenwaldban mindenekelőtt végtelen várakozás volt.

A megfigyelés pontossága és mindenfajta misztifikálás elutasítása (saját túlélői szerepét is beleértve) az, amit Kertész könyvéből a német fordításban is észrevettek. Amit ebben a műben fel kell fogni, és ami új a holocaust-irodalomban, az a főhős tényleges sorstalansága. Ez a sorstalanság (vagy a sors kétségessége) programmá válik: a sors kollektív fogalmával Kertész az egyénileg megtapasztalt történelmet állítja szembe.

A dolgok ilyen szemlélete a nyugati olvasót is zavarba tudta hozni, olyannyira hozzászóltak már itt a túlélők történeteinek inkább eufemisztikus formáihoz. Kertész könyve és az ábrázolásmódja körül kialakult vita a 90-es évek közepén éppen jókor jött a német nyelvterületen. A legmagasabb irodalmi rangú túlélői tanúságtételként a *Sorstalanságot* ma már Primo Levi, Jean Améry, Ruth Klüger vagy éppen Aleksandar Tišma művei mellé állítják.

László az 1989-ben Magyarországon majd három évvel később német fordításban is megjelent *Az ellenállás melankóliája* című könyvében klasszikus elbeszélő művészettel vázol fel egy apokaliptikus víziót. A „Világ vége kísérleti állomás” itt (nagyon is abban az értelemben, ahogy Karl Krausnál volt az első világháború és Ausztria) egy kisváros Dél-Magyarországon. Egy másik osztrák szerzőhöz is található Krasznahorkainál egy jól felismerhető kapcsolódás: Az ábrázolt történet egyes szakaszai közvetlenül vonatkoztathatók arra a mechanizmusra, amelyet Elias Canetti írt le *Hatalom és tömeg* című korszakalkotó művében; ami az irodalmi pregnánságot illeti, Krasznahorkai abban is a nyomába ér a nagy íróknak és teoretikusoknak.

Az ellenállás melankóliáját úgy is lehetne értelmezni, mint egy változatot Canetti *Káprázat* című könyvére. A tematikus perspektíva természetesen eltolódott; itt Magyarországról és egy 20. század végi totalitárius rendszerről van szó, miközben egy rendkívül sűrű és utalásokban gazdag regény áll előttünk – ami az egyik oka lehet annak, hogy a német fordításról csak sporadikusan vettek tudomást. Az a néhány kritika azonban, ami Ausztriában és Németországban megjelent, egytől egyig lelkes volt.

Az ellenállás melankóliája teljes részletességgel reflektál tárgyára, nevezetesen a hatalommal, erőszakkal és összeomlásával való számvetésre. Így a későbbi katasztrófát mindjárt az elején az a szimpla tény jelzi előre, hogy egy bizonyos Pflaumnénak elcsúszik a melltaratója. A vonatúton a szülővárosa felé magára vonja a „csöcselék” éhes pillantásait. A kisvárost nem sokkal ezután homályos alakok, egy cirkusz emberei rázzák fel a letargiájukból, amely cirkusz egy óriási cethalat hoz magával (amely nyilvánvalóan a keresztény apokalipszis jele). Az erőszak betörése – a horda rabolva és fosztogatva vonul végig az utcákon – valódi véget vet a semmittevésnek.

A város néhány lakója már nagyon vágyott erre a végre. Egy bizonyos Eszter asszony ezeknek az új, jövőre orientált embereknek a prototípusa. Úgyesen kihasználja az erőszakot arra, hogy befolyást szerezzen a helyi politikában. Temetési beszéde ellenlábásának, Pflaumnénak a temetésén a sors végső iróniájának tűnik.

A történet vége, amelyben a nyugati recepció a 80-as évek magyar viszonyainak tükröződését és még egy kis profétikus előrelátást is felismerni vélt 1989-re, elhúzódik. A „bomlás munkásai” először tétlenségre ítélték maradnak, heteken át egyszerűen túl hideg van. A könyv végén aztán az összeomlás végeredményével ott vannak egy újakezdés összes alkotóelemei is: hidrogén, nitrogén és kén. Ezekből el lehetne kezdeni a főnixet összeállítani, de éppen ezen a ponton marad abba Krasznahorkai könyve.

(*Hahn-Hahn grófnő pillantása*) olyan könyvet tett elénk, amely a keleten végbement fordulat kommentálásaként és a „Közép-Európa”-fogalom vizsgálataként is értelmezhető. Mint tudjuk, könyveiben Esterházy mindig utal mások szövegeire. Parafrazisokat készít, összemontíroz szövegrészeket, tehát olyan eljárásokat alkalmaz, amelyeket általában a posztmodern fogalommal szokás jelölni.

A Duna-könyvben egyfelől Claudio Magris könyve (*Duna. Egy folyó életrajza*) valamint szakaszokon át Peter Handke bizonyos szövegrészei szolgálnak kiindulópontul. Egy helyen Esterházy közvetlenül is utal az osztrák költőre, ahol – más keresztnévvel ellátva – ez áll: Igen, ezt a Handke Istvánt utaztatni kéne, az ő „csinos történeteiben” még egész „eredeti fénye épségében” a világ.

Esterházyról már semmi nincs eredeti fénye épségében, még ha a szerző végigköveti is eredeti útján a folyót forrásától le egészen a Fekete-tengerig. Mindjárt az elején tesz Esterházy egy nagyon fontos kijelentést, amely szerint – tisztán hipotetikusán – a Duna valami egészet testesítene meg: „a Duna az egész, a Duna a forma”.

Ez az egészre vonatkozó elképzelés, amely mögött „Közép-Európa” egészként való elképzelése áll, szétesik a szerző utazása során. Túl nehéz a dunai utazónak Esterházyról a 20. század bőröndjét cipelni. Az utazás sok kis részletre bomlik, kultúrtörténeti zálogokra és bűnügyi darabokra, városok és hegyek történeteire, úgy tolja a szerző maga előtt a Duna-könyvek tarka leleteinek furcsaságait mint a folyó a hordalékát. Magristól eltérően Esterházy nem kínálja nyugtatóként a kultúrtörténetet, a Duna térségében a múlt nem teremt aktuális összefüggést. A Duna torkolatánál aztán teljesen elapadnak a történetek. Nincs többé mit mesélni és mit magyarázni. A sulinai kikötőben az utazó már csak idegen hajóneveket jegyez le: „Amurg, Colina, Zheica, Semnal”. Amit Esterházy Péter a Duna-könyvével csinál, (és amit az osztrák recepció elég pontosan látott is), Közép-Európa szétszedése. Ezt nem játszi kedvében teszi, ez egy de facto uralkodó állapot beismerése, amely mögött az rejlik, hogy a gazdasággal próbálják pótolni a kultúrát. „Egy csomag KENT megkönnyíti az életüket. Ebben rejlik Kelet-Európa varázsa és fenyegetése”. A régi mítoszok „a népeket összekötő országútról” elkoptak.

Tandori

A negyedik és egyben utolsó szerző az avantgárdhoz tartozik, ami eleve azt jelenti, hogy nem lehet nagy közönsége. Tandori Dezsőről van szó, egy olyan szerzőről, akinek két osztrák és egy svájci kiadónál jelentek meg könyvei (ezekről a publikációkról a kritika alig vett tudomást).

Pedig Tandori formailag eredeti szövegekből és képekből álló, a hagyományos műfaji kereteket szétfeszítő kötetei a realisan létező

KRASZNAHORKAI

László

Az ellenállás melankóliája
Magvető, 1989

Az ugrai fogoly
Széphalom, 1992

Sátántangó
Széphalom, 1993

A Thészeus-áthalános
Széphalom, 1993

Kegyelmi viszonyok
E. D. 1997

Háború és háború
Magvető, 1999

„A Szuhumi-fotók
(Sziilági Lenke
képeihez)”
Magyar Lettre
Internationale, 24.

„Csak a csillagos ég”
Magyar Lettre
Internationale, 31.

BIRNBAUM,

Marianna D.

(beszélget Esterházy
Péterrel)

Esterházy-kalauz
Magvető, 1991

WERNITZER Júlia

*Idézetvilág, avagy
Esterházy Péter a Don
Quijote szerzője*
Jelenkor, 1994

TANDORI Dezső

Evidencia-történetek
Magvető, 1996

Főmű
Liget, 1998

ZÁVADA Pál

Jadвига párnája
Magvető, 1997

DARVASI László

*A könnymutatványosok
legendája*
Jelenkor, 1999

Krasznahorkai

Az 1954-ben Szentendrén született és ma is Budapesten kívül élő szerző, Krasznahorkai

Esterházy

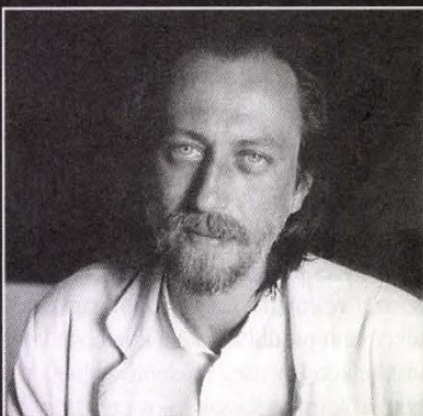
Nem csupán 1989 óta ismerik Esterházy Pétert Ausztriában. 1992-ben a *Duna-könyvével*

magyar viszonyokhoz fűzött kommentárok-ként is értelmezhetők. Tandori az elmúlt évtizedekben (életében és írásaiban egyaránt) radikális visszavonulást valósított meg egy az abszurditásig fokozott privát életbe. Gyerekkortól kezdve lakik egy lakásban a budapesti Lánchíd közelében, itt tartogatta a játékmackó gyűjteményét, vívta meg a kártyacsatákat és az úgynevezett gombfocibajnokságokat. 1977 fontos dátum Tandori privát mitológiájában, ekkor veszi magához az első verebét, Szpérót. Tizenegy évig, amíg él a jószág, a szerző nem utazik el hazulról. Ezután fedezi fel a lovak iránti szenvedélyét. Tandori versenyekre utazik Párizsba, Düsseldorfba és Bécsbe, fogadásokat köt, a krierauei startkocsi ajtószárnyának csapódásában Szpéro utolsó szárnycsapására ismer. Ehhez hasonló jelenetek és események („ez az alaptörténet”) állandó ismétlődésnek vannak alávetve Tandori szövegeiben. A szerző szemében saját mindennapi létének csúcspontjai között mindig újabb összefüggésvonalak állnak elő. Összességükben túlnyúlnak saját privát létezésén: Madarai és medvéi neveiből Tandori a mellékes és a távoleső archívumát hozza létre, a szimulált bajnokságokban a magyar valóság torzképét rajzolja meg, a szerző és privát világának bogarai társadalmilag kialakultnak mutatkoznak.

Az irodalom piacán, ahol csak a példányszámok nagysága és a nemzetközi kiadási jogok számítanak, olyan szerzőkkel, mint Tandori, nem lehet sokat nyerni. Mégis jó volna azt remélni, hogy egy olyan piaci esemény, mint a Frankfurter Könyvvásár, nem csak a nagy és ismert nevek propagálására használható fel, hanem ennek peremén a kisebb finom falatok elhelyezésére is. Az 1999-es díszvendégség kétségtelenül nem kis esélyt kínál Magyarországnak, majd kiderül, sikerül-e jobban és szélesebb körben kihasználniuk ezt a lehetőséget, mint ahogy Ausztria tette néhány évvel ezelőtt. Hogy Magyarországon még hatalmas irodalom vár felfedezésre, az nem kérdéses. A verebek már csiripelnek néhány újabb nevet: Závada Pál, Márton László, Balla Zsófia nevét, hallani Darvasi László szövegeiről és arról, amit valóban ideje volna végre lefordítani: Esterházy Péter „Termelési *kissregényéről*”.

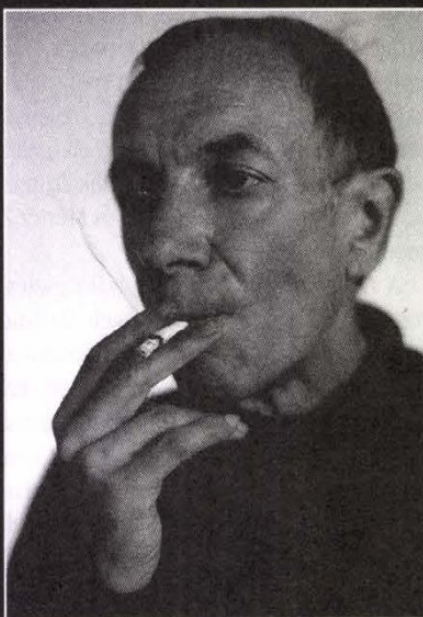
SZILÁGYI LENKE: KERTÉSZ IMRE

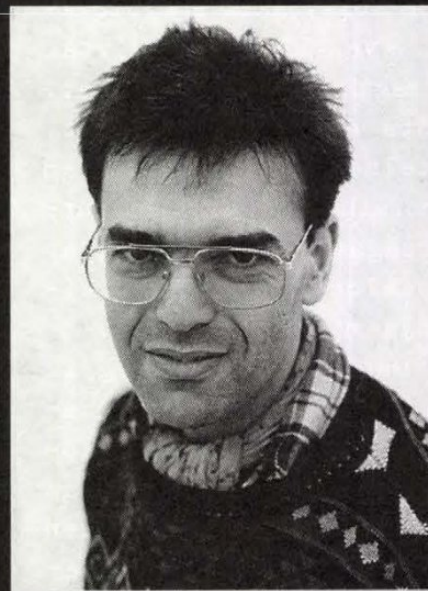
LUGÓSI LUGO LÁSZLÓ: KRÁSZNAHORKAI LÁSZLÓ

SZILÁGYI LENKE: ESTERHÁZY PÉTER

MARIA ZIEGELBLÖCK: TANDORI DEZSŐ

EKO VON SCHWICHOFF: MÁRTON LÁSZLÓ

KARÁDI ÉVA: ZÁVADA PÁL

